

EDUARD FELIU I MABRES: UN SAVI LLIURE I COMPROMÈS (1938-2009)

0. PRELIMINARS

Vaig conèixer l'Eduard Feliu a començaments dels anys 80 en un sopar on també hi eren la Teresa Alsina i l'Eduard Tell; ens havíem reunit per valorar la possibilitat de crear una associació l'objectiu de la qual fos l'estudi i la difusió del judaisme català. De seguida em van seduir el sòlid bagatge cultural, el profund coneixement de la llengua hebrea, l'entusiasme i la senzillesa de Feliu. Explicava aspectes de la història dels nostres jueus amb un enfocament que mai no havia escoltat en aquells termes, i amb l'entusiasme i la il·lusió de l'estudiós veritable. Des d'aleshores mai no he deixat d'admirar-lo. Aquesta reunió fou el germen de l'ADEJUC,¹ que es fundà a Tàrraga l'any 1985. De les activitats d'aquesta iniciativa n'ha quedat el testimoni de la revista *Calls*.

En aquells anys, a la Universitat de Barcelona, dels jueus catalans ni tan sols se'n parlava. Hi havia una assignatura de *Sefardisme*, que com bé ha demostrat Feliu a bastament és tota una altra

1. Associació d'Estudiosos del Judaisme Català.

cosa. Si amb els anys es va aconseguir programar una assignatura que, sota el títol de *Judaisme Català*, tracta dels aspectes històrics i culturals dels jueus catalans medievals, va ser gràcies al seu impuls. En preparar la meua llició magistral per accedir a una plaça de titular del Departament de Semítics de la UB, em vaig deixar guiar pel mestratge de l'Eduard Feliu i vaig preparar un treball sobre les coordenades del temps i de l'espai del nostre judaisme tot destacant-ne la importància. Feliu fou, també, l'encarregat de revisar el text de la meua tesi doctoral en preparar-ne l'edició. Per tot això i moltes altres coses sempre en seré deutora. Aquesta tasca d'assessorament dirigida a totes les persones que la necessitaven, la féu sempre amb total dedicació i de manera desinteressada, amb l'únic objectiu de treballar per la dignitat dels estudis hebraics a Catalunya i per fer país amb les eines que millor dominava.

A banda de tot això, l'Eduard era una gran persona. La seva generositat il·limitada a l'hora de compartir amb tothom qui li ho demanava el material bibliogràfic que posseïa, els seus coneixements i, fins i tot, el resultat de les seves recerques encara inèdites, feien d'ell un veritable savi en l'àmplia dimensió semàntica del mot. A més a més, sabia gaudir de la companyia dels amics i compartir amb hospitalitat els espais que en el decurs de la seva vida s'anà creant, com l'habilitació de la casa familiar a Sants, que convertí en una ampliació de la seva biblioteca i un lloc d'estudi i reunió privilegiats.

1. QUATRE PINZELADES BIOGRÀFIQUES

Eduard Feliu i Mabres va néixer l'1 de juliol de 1938 a Sant Feliu de Llobregat, on els seus pares havien anat a passar uns dies a casa d'uns amics, els quals, preveient el seu naixement i volent-los evitar l'angoixa de les bombes que queien a Barcelona, els havien instat a fer-ho. Els seus pares, però, havien nascut a Barcelona, al barri de Sants, on els seus avis s'havien traslladat a la segona meitat del segle XIX, procedents dels Prats de Rei, de la Seu d'Urgell, de Castellolí i de Collbató.

La seva infantesa, viscuda en plena postguerra, va seguir els camins de la majoria de nois i noies de la seva generació, és a dir, l'escola infantil i primària dels 3 als 13 anys. Tot seguit, orfe de pare (morí el 1952), la família el posà d'aprenent en diversos tallers amb la intenció que aprenqués algun ofici. Essent adolescent, i després d'estudiar comptabilitat, començà a treballar (1954) en una empresa del Passeig de Gràcia, tot anant a classes d'alemany, italià i anglès als vespres. Passà mitja adolescència a la biblioteca i a les sales de l'Ateneu Barcelonès, on emprengué pel seu compte l'estudi de l'hebreu l'any 1958, estudi que no va deixar mai més, i així mateix de la llengua i la literatura catalanes, dues coses que foren sempre els més fermes puntals de la seva vida. Del mes de març de 1960 al mes de març de 1962, es veié obligat a fer el servei militar com a timoner en un destructor de la Marina espanyola.

L'octubre de 1964, com a conseqüència del que en aquells moments creia que era una vocació religiosa sincerament i profundament sentida, va ingressar al monestir de Montserrat. Hi passà dos anys, vivint la vida monàstica, que durant molts anys havia desitjat dur, estudiant intensament tot allò que havia d'estudiar, sobretot grec, llatí i català.

El novembre de 1967, havent deixat Montserrat i després de passar un any fent traduccions de l'anglès i del francès per a Proa, Nova Terra, Laia i Edicions 62, se n'anà a Israel commogut per la guerra dels Sis Dies i mogut per una gran admiració per la història del poble jueu i de l'estat d'Israel, i per les ganes d'aprofundir en el coneixement de la llengua hebrea, que tot sol ja feia anys que estudiava. L'estada de quatre anys a Israel va marcar un abans i un després en la seva vida. En un quibuts de la Galilea, on romangué de bon començament, va conèixer la que havia d'ésser la seva esposa i la que l'acompanyà tota la vida, Françoise Samuel-Lajeneusse, de família jueva francesa. Es casaren l'any 1968 i marxaren a viure a Jerusalem per tal que Feliu pogués

estudiar a la Universitat Hebrea, aprofitant la possibilitat que aquesta oferia d'ingressar-hi com a major de 25 anys, després d'un període de prova. Durant tres anys va seguir-hi els diferents cursos de lingüística general, d'història del poble jueu i de llengua hebrea que figuraven al programa d'estudis d'aquests departaments, estudis que li proporcionaren l'oportunitat de tenir com a professors alguns dels lingüistes més rellevants, i aleshores en plena activitat docent, de la Universitat Hebrea, com ara Hayyim Rabin, Zeev Ben-Hayyim i Hayyim Rosén, amb els quals va estudiar, respectivament, hebreu bíblic, hebreu mixnaic i lingüística general. Els estudis en el departament de llengua hebrea comprenien també cursos d'àrab, d'arameu, de siríac i etiòpic antic, que va seguir amb el màxim interès. L'estudi i la pràctica de l'hebreu modern en el decurs d'aquells anys li van permetre familiaritzar-se amb la llengua hebrea israeliana de tal manera que sempre més se'n pogué servir. A Jerusalem nasqué el seu fill Joel. Complicacions econòmiques obligaren la família a deixar Israel i tornar a Barcelona l'any 1971. El 1972 va néixer la seva filla Elisenda. A Feliu mai més no li fou possible reprendre cap mena d'estudis *oficials*.

Això fou providencial per avançar en el coneixement del nostre judaisme, perquè la tasca acadèmica relativa als jueus catalans que, en el decurs de la II República, la Universitat de Barcelona dugué a terme de la mà de Millàs i Vallicrosa en col·laboració amb González i Llubera,² entre d'altres, s'havia estroncat bruscament per la dictadura franquista. Els professors que havien dedicat part dels seus esforços al desenvolupament d'aquest àmbit, no sols van haver de canviar la llengua de la seva docència i de les seves publicacions, sinó que fins i tot van haver de «corregir» algunes de les seves tesis. Fou l'Eduard Feliu qui, anys a venir, desvinculat de la vida universitària catalana, treballant en solitari i amb tota llibertat, va agafar el relleu de la generació estroncada pel franquisme i va iniciar un profund i rigorós estudi de la llengua hebrea i de la nostra història medieval, alhora que creava una important biblioteca particular que fins a l'hora de la seva mort mai no va parar de créixer. Va investigar al marge dels paràmetres oficials que ens *obligaven* a creure determinades tesis, tot demostrant que eren falses.

Es convertí, doncs, en un investigador independent en el camp dels estudis hebraics —als quals es pogué dedicar gràcies a una vida de traductor tranquil·la i, amb el pas dels anys, econòmicament suficient—, i aquests estudis es convertiren en l'activitat principal de la seva vida. La seva extensa bibliografia³ és el resultat i el testimoniatge del seu treball en el camp dels estudis hebraics al llarg de 40 anys.

2. PROJECCIÓ DEL SEU MESTRATGE

De mica en mica, aquesta tasca anònima s'anà fent pública a partir de començaments dels anys vuitanta, sobretot arran del reconeixement de la seva labor per part d'un petit cercle d'intel·lectuals.⁴ Aquests valoraren les seves aportacions, promogueren l'edició dels seus estudis i el convidaren a participar en tota mena d'actes on es tractava aquesta part de la nostra història. Aleshores s'inicià de manera ben visible el seu mestratge a través, primer, de l'*Associació d'Estudiosos del Judaisme Català*, de la qual va ser membre fundador i president des de 1988 fins a la seva dissolució. Més endavant, l'any 1995, va participar en la creació d'una comissió constituent que demanà a l'Institut d'Estudis Catalans d'acceptar la fundació d'una Societat Catalana d'Estudis

2. Fruit d'aquesta activitat és l'esplèndida publicació dels quatre volums de la *Biblioteca Hebraico-Catalana*.

3. Les referències de la qual, fins a l'any 2007, es recullen íntegrament a *Solemne investidura de Doctor Honoris causa al professor Eduard Feliu*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2007, p. 41-50.

4. Com ara Jaume Riera, fins no fa gaire director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó; David Romano, catedràtic que fou de la nostra facultat; i Hayyim Rabin, antic professor de la Universitat Hebrea de Jerusalem, entre d'altres.

Hebraics. Després de llargues negociacions, la creació d'aquesta nova societat filial fou aprovada pel ple de l'Institut el juny del 1995 i adscrita a la seva Secció Històrico-Arqueològica. Feliu en va ser el president des del començament fins a la seva mort, i formà part del Comitè de Redacció de la revista *Tamid*,⁵ òrgan d'aquesta Societat.

2.1. EN L'ÀREA DELS ESTUDIS HEBRAICS

El tema central de la seva activitat en el camp dels estudis hebraics fou sempre la vida i la cultura hebrees a la Catalunya medieval. Va traduir nombrosos textos i documents referits a aquest àmbit, i en publicà estudis i articles.

Igualment, el seu profund coneixement de la llengua israeliana i de la seva literatura, juntament amb el seu nivell d'excel·lència en la nostra llengua, van permetre a Feliu fer arribar al públic català algunes obres dels millors autors israelians actuals, fent-ne una tria intel·ligent i acurada, fins al punt que ens presentà un autor⁶ —futur premi Nobel— en versió catalana, anys abans que se n'edités la castellana. Publicà estudis sobre la llengua i l'estil dels autors que versionà en articles de revistes especialitzades, que són un referent per als investigadors en aquesta temàtica. La seva competència lingüística en diverses llengües a banda de l'hebreu, com ara l'anglès, l'alemany, el francès i l'italià, i el seu profund coneixement del català, li permeteren realitzar esplèndides traduccions no només de creació literària en prosa i vers, sinó també d'articles de revistes especialitzades, alguns dels quals molt difícils de trobar. D'aquesta manera va enriquir el nostre panorama cultural amb versions al català d'altíssima qualitat.

Com a president de les associacions damunt esmentades va participar en l'organització de congressos, jornades commemoratives i cicles de conferències en diversos indrets de Catalunya. Pronuncià nombroses conferències i va presentar llibres en diverses ocasions. D'altra banda, va compilar un bon nombre de bibliografies, i elaborava des de feia anys una base de dades sobre la història dels jueus de Catalunya i Provença a l'Edat Mitjana.

Els darrers anys de la seva vida va tenir cura de l'edició de traduccions hebrees medievals de les obres d'Arnau de Vilanova, algunes de les quals han estat publicades dins la col·lecció «Arnaldi de Vilanova Opera Medica Omnia». La seva darrera aportació en aquest sentit fa referència al *Regiment de Sanitat*, i va ser publicada en el darrer número de la revista *Tamid*.⁷ També treballava en la redacció final del diccionari Hebreu-Català en col·laboració amb Pere Casanellas i Joan Ferrer. La redacció d'aquest diccionari suposa una aportació fonamental, perquè és el primer en la nostra llengua, serà una eina de gran utilitat per als hebraïstes catalans i una baula més en la normalització de la nostra llengua.

2.2. EN L'ÀMBIT DE LA CULTURA CATALANA

Només cal fer un cop d'ull a la bibliografia d'Eduard Feliu per comprovar que, malgrat ser un estudiós competent en diverses llengües —com així ho avalen les seves esplèndides traduccions—, publicà quasi exclusivament en català. D'aquesta manera, va demostrar que l'ús de la nostra llengua no és cap obstacle per fer públiques les nostres recerques, i que poden ultrapassar fronteres si

5. Actualment, la més representativa i reconeguda d'aquesta àrea de coneixement.

6. Aquest seria el cas, per exemple, de les obres d'Amos Oz (la primera edició de l'any 1973), i també d'obres poètiques en edició bilingüe de David Rokeach, Amir Guilboa, Dahlia Ravikovitch, Yona Wallach i Rahel Halfi.

7. FELIU I MABRES, Eduard (2009) «Les traduccions hebrees del *Regiment de Sanitat* d'Arnau de Vilanova» a: *Tamid*. vol. 6. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Hebraics, p. 45-141.

el contingut és de qualitat. Els estudiosos d'arreu citen Feliu perquè és tot un referent, que es coneix i és imprescindible tenir en compte; el ferm compromís d'Eduard amb el nostre país i la nostra llengua no va pas impedir que assolís la categoria d'universal.

Ara que les universitats catalanes se senten atretes per la potència de l'anglès i malden per aconseguir que el seu ús s'implanti arreu, confonent la llengua vehicular amb el contingut d'excel·lència, l'exemple de l'Eduard Feliu ens ha de fer reflexionar. Si volem prestigiar la nostra llengua l'hem de fer visible i exportar-la sense complexos; al capdavant allò que s'ha de valorar i allò que roman és la qualitat.

3. EL RECONeixEMENT ACADÈMIC

D'uns anys ençà, la secció d'estudis hebreus de la Universitat de Barcelona comptava amb el privilegi de l'assessorament d'Eduard Feliu. Més amunt hem parlat de la seva contribució a la creació de l'assignatura de *Judaisme Català*, que malgrat les retallades que pateixen els nostres estudis cada vegada que es canvien els plans acadèmics universitaris, encara ara es manté. També és d'assenyalar que un bon nombre de *DEA*, *tesines* i *tesis doctorals* van comptar amb el suport de Feliu, el qual, ultra permetre l'accés a la seva ben fornida biblioteca particular a tot aquell qui ho necessités, oferia la seva col·laboració en aspectes referents a l'enfocament dels projectes de recerca —ja fossin relatius al judaisme català o a la literatura hebrea contemporània—, alhora que feia d'enllaç amb especialistes d'arreu.

En reconeixement a aquesta tasca, el dia 6 de novembre de 2007, el Paranimf de la Universitat de Barcelona s'il·luminà més que mai honorant un home que en temps de foscor havia obert una escletxa a l'esperança mitjançant la seva activitat rigorosa, honesta i profunda al servei del nostre país i la nostra llengua, en celebrar-se l'acte de solemne investidura de Doctor *Honoris Causa* a Eduard Feliu. Aquest reconeixement públic havia de ser el primer d'altres que s'havien de succeir més endavant. Malauradament, un cop jubilat i quan era en plena activitat intel·lectual, amb tot de projectes a punt d'enllestir i d'altres a punt d'encetar, li sobrevingué la mort el dia 15 de juliol de 2009.

Feliu ja no pogué veure imprès el seu darrer article,⁸ com tampoc no veié el darrer número de la revista *Tamid* on publicà dos importants estudis. D'un d'ells em valdré per concloure aquesta nota de record al savi, al mestre i a l'amic. Es tracta de la primera estrofa del poema que va escriure Bialik pensant en el dia de la seva mort, que Feliu versionà al català i que diu així:

*En la meva mort*⁹

En la meva mort, digueu de mi:
«Hi havia un home i ja no hi és: Morí
abans d'hora;
i en el cant de la seva vida s'estroncà al bell mig del camí.
Llàstima! Volia encara compondre un cant,
però s'ha perdut
per sempre més...»

8. FELIU I MABRES, EDUARD (2009): «Algunes puntualitzacions sobre diversos aspectes de la història dels jueus a la Catalunya medieval» a: *Catalan Historical Review*. Vol. 2. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 175-190.

9. Fragment del poema de N. H. BIALIK «Akhare moti», *Ha xirim*, 2004, p. 277. Publicat per primera vegada en una revista hebrea de Varsòvia l'any 1904, i traduït per EDUARD FELIU «Bialik el clam profètic» a: *Tamid*. Vol. 6. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Hebraics, p. 213.

Tot el que ens hauria pogut oferir encara Eduard Feliu i Mabres s'ha perdut per sempre més, però les nombroses aportacions que ens ha deixat mai no moriran, perquè porten el segell inqüestionable de les obres que perduren.

Tessa CALDERS I ARTÍS
Universitat de Barcelona